Istoria limbii române de Alexandru Philippide

Carmen-Gabriela PAMFIL

Istoria limbii române şi istoria poporului român l-au pasionat pe A. Philippide încă din tinereţe. Va fi fost influenţat, în cultivarea acestui domeniu, nu numai de istorismul epocii, ci şi de opera străbunului său, Dimitrie Philippide, a cărei lectură timpurie îi va fi orientat evoluţia spirituală. A debutat cu lucrări pe diverse teme cu caracter istoric: *Încercări asupra stării sociale a poporului român în trecut* (1881), *Cronica lui Hur* (1882), *Introducere în istoria limbei şi literaturei române* (1888). Titlul integral al *Principiilor*, *Istoria limbii române. Volumul întâi. Principii de istoria limbii* (Iaşi, 1894), vădeşte intenţia lui Philippide de a redacta o istorie a limbii române, în care prim volum, reprezentând o introducere în materia propriu-zisă, a fost expusă numai doctrina lingvistică, pe baza căreia urma a se edifica proiectata *Istorie a limbii române*[1]. Apogeul cercetării istorice îl va atinge în *Originea românilor*, lucrare monumentală, în două mari volume, primul subintitulat *Ce spun izvoarele istorice* (Iaşi, 1925), însumând 889 de pagini, al doilea, *Ce spun limbile română şi albaneză* (Iaşi, 1928), de 829 de pagini.

Deşi între operele lui Philippide nu figurează vreo carte cu titlul expres *Istoria limbii române*, aceasta nu înseamnă că lingvistul ieşean nu a elaborat şi o asemenea lucrare[2]. „Istoria propriu-zisă a limbii române Philippide a făcut-o la cursurile sale” – precizează Iordan (1969: 83). Este vorba de ciclul de prelegeri intitulat *Istoria limbii române*, ţinute timp de aproape patruzeci de ani în faţa studenţilor ieşeni[3].

[1] Încă din 1893, Philippide îi anunţa lui H. Suchier intenţiile sale: „Voi adapta la limba românească principiile lui Paul şi Gabelentz. Voi face apoi istoricul în timp şi în spaţiu al fenomenelor – fonologice, morfologice şi sintactice – ale acestei limbi, servindu-mă cât voi pute şi de compararea celorlalte limbi neolatine. La acest istoric voi utiliza inscripţiile, monumentele limbei latineşti populare şi literatura românească din sec[olele al] XVI-lea, [al] XVII[-lea], lăsând cercetarea cu de-amăruntul a acestor izvoare pe socoteala studenţilor – ca lucrări de seminar. [Philippide a condus un singur seminar, în cursul anului 1909–1910, despre tablele cerate; vezi Ivănescu *ms*.: 10 şi Iordan 1969: 55]. Voi ave, în sfârşit, în videre mai ales elementul latin, atingându-mă de cel slav, grec, turc etc. numai la cea de pe urmă nevoie” (*Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*: 91–92).

[2] D. Macrea (1978: 186) credea că *Istoria limbii române* plănuită de Philippide nu ar fi fost realizată niciodată în această formă, ci numai sub titlul *Originea românilor*.

[3] G. Ivănescu a elaborat, în colaborare cu subsemnata, între anii 1977–1987, şi o ediţie a acestor cursuri, în afară de volumul *Opere alese. Teoria limbii*, apărut în 1984. Lui G. Ivănescu îi aparţine concepţia lucrării şi cea mai dificilă parte din realizarea acestei ediţii. El a copiat textul din versiunea nouă a cursurilor dictate de Philippide în perioada de după 1916 (caietele I. Lăzărescu, Virginia Ghibu, Lucia Pop), devenite text de bază al ediţiei, şi tot el a redactat, în cea mai mare parte, notele explicative de subsol. Rolul meu a fost limitat: am copiat prelegerile din versiunea veche (caietul M. Costăchescu, aflat la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi), parţial, notele de curs ale lui I. Iordan şi câteva capitole din caietele mai noi (Lucia Pop), am confruntat, ori de câte ori profesorul mi-a cerut, pasaj cu pasaj, versiunea veche cu cea nouă, semnalând, cu indicaţiile adecvate, locurile în care existau modificări, eliminări sau adaosuri de text, am verificat corectitudinea trimiterilor la textele tipărite ale lui Philippide (în special la *Originea românilor*), am colaţionat dactilograma cu manuscrisul. Toate

„Philologica Jassyensia”, An IV, Nr. 1, 2008, p. 211-232

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

Acest ciclu cuprindea următoarele cursuri universitare: *Originile poporului român şi ale limbii române*, *Latina populară*, *Istoria sunetelor româneşti* şi *Istoria formelor româneşti*. Materia acestora a constituit scheletul pe care s-a construit, în timp, *Originea românilor*. Astfel, *Originile* şi *Latina populară* schiţează conţinutul volumului I al *Originii românilor*, iar *Istoria sunetelor* şi *Istoria formelor româneşti*, conţinutul volumului al II-lea al acestei lucrări. Dacă această din urmă lucrare este, mai ales datorită extremei bogăţii a materialului lingvistic comentat şi a numeroaselor precizări, explicaţii şi divagaţii, greu de studiat, fiind pentru cei mai mulţi o carte care se consultă numai (Macrea 1978: 197), cursurile sunt în general sintetic prezentate, foarte clare şi chiar atrăgătoare (Iordan 1969: 83; Iordan 1977: 157). Asta nu înseamnă că prelegerile lui Philippide sunt altceva decât compendii de lingvistică românească, accesibile şi necesare în primul rând celor interesaţi şi dedicaţi muncii ştiinţifice. Despre importanţa prelegerilor profesorului său vorbeşte convingător G. Ivănescu: „Aceste cursuri ale lui Philippide interesează şi astăzi tot aşa de mult ca şi în vremea când trăia Philippide; căci, după cum se ştie, nici până astăzi nu s-au publicat gramatici istorice mai dezvoltate ale limbii române, iar operele de istoria limbii române publicate de Ov. Densusianu şi Al. Rosetti nu fac în toate privinţele serviciul de gramatici istorice ale limbii române. Singura gramatică istorică mai dezvoltată a limbii române apărută recent este aceea cuprinsă în *Istoria limbii române. Fonetică, morfosintaxă, lexic*, publicată de Florica Dimitrescu şi colaboratorii ei, Bucureşti, 1978” (Ivănescu *ms*.: 85). Se adaugă la aceasta cursul de gramatică istorică (netipărit), predat de profesorul V. Arvinte la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, pe care l-am audiat în anul universitar 1971–1972, remarcabil ca structură şi informaţie, în care se resimte, firește, influenţa profesorului nostru, G. Ivănescu, şi, în general, spiritul Şcolii lingvistice ieşene.

Cursurile de istoria limbii, ca şi cele de teoria limbii (Ivănescu 1984: XVI, XXVI), au cunoscut două redacţii, care evidenţiază, la rândul lor, două concepţii ale savantului: o redacţie veche, de prin anul 1893 până prin 1914–1918, şi o alta nouă, formată în perioada elaborării *Originii românilor* (Ivănescu 1984: XLIX). Între cele două redacţii există diferenţe substanţiale. Versiunea veche reflectă multe din ezitările şi îndoielile lui Philippide, pe care ulterior şi le-a clarificat, conţine un material, prin forţa lucrurilor, mai sărac, dar şi informaţii interesante, la care mai târziu a renunţat, precum indicaţiile asupra pronunţării sunetelor latine (preluate din *Gramatici latini*, lucrarea lui H. Keil, fostul său profesor de la Halle), capitolul despre accent, capitolul despre derivare etc. (Ivănescu 1984: LI). Redactarea acestor

aceste operaţii au beneficiat de controlul lui G. Ivănescu. Din păcate, *Istoria limbii române* nu era terminată când a murit profesorul meu (în 1987), astfel că, prin forţa împrejurărilor, a trebuit să pun la punct ultimele subcapitole ale cursului *Istoria formelor româneşti* (*Verbul*, ultima parte, *Participiul* şi *Derivarea*). În condiţiile date, finalizarea şi definitivarea volumului în vederea tipăririi mi-a revenit integral. Pentru unele operaţii importante, necesare realizării optime a oricărei ediţii (corecturi, verificări şi reverificări, întocmirea indicilor etc.) am apelat la ajutorul tinerei mele colege Luminiţa Botoşineanu, care, apropiindu-se şi în acest mod de textele lui Philippide, va continua, firește, cu un plus de ataşament şi de responsabilitate opera magistrului nostru. Nădăjduiesc ca anul acesta volumul să apară la Editura Polirom, unde a fost predat în urmă cu câţiva ani. Deoarece nu este încă tipărită această lucrare excepţională, atât prin concepţie (urmează modelul editării cursurilor lui F. de Saussure), cât şi prin bogăţia conţinutului ei, în cele ce urmează voi prezenta principalele idei aflate aici, indicând numai titlul cursului şi capitolul din care am extras informaţia (nu şi pagina).

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

cursuri a solicitat un efort extraordinar din partea autorului, în condiţiile în care lipsa cărţilor fundamentale din bibliotecile româneşti constituia o problemă pe care apelul la librari şi anticari nu o putea rezolva întru totul.

În cursul *Originile poporului român şi ale limbii române* (prescurtat *Origini* de Philippide şi de studenţii lui – Ivănescu 1984: XLIX), sunt tratate câteva probleme esenţiale legate de teritoriul de formare a poporului român, de ramurile românilor şi ale limbii române, altfel spus, de împărţirea dialectală a românei. Philippide îşi propune să rezolve spinoasa problemă a originii românilor, într-o manieră diferită de a confraţilor, care, în opinia lui, „învârtesc numai argumentele lui Roesler – Tomaschek pe dos" (*Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii* [scrisoare către H. Suchier, martie 1895] I: 118), şi să-şi formeze „o părere întărită pe propria cercetare a izvoarelor"[4]. În vederea obţinerii unor rezultate obiective şi concludente, savantul ieşean foloseşte menţiunile antice, bizantine, slave şi apusene despre români, pentru ca pe baza lor să reconstituie modul de viaţă şi particularităţile lingvistice ale acestora. În acest scop, au fost explorate textele scriitorilor antici greci şi romani: Herodot, Polybius, Appianus, Strabon, Ptolemeus, Cassius Dio, Flavius Vopiscus, Eutropius şi alţii, apoi mărturiile din evul mediu despre români şi popoarele barbare de până la întemeierea Principatelor. Sunt prezentate relatările despre vlahi[5] ale cronicarilor bizantini Kedrenos, Kinnamos şi Kekaumenos (secolele al XI-lea – al XII-lea), ale lui Nicetas Akominatos Choniates, din *De Manuelo imperatore* (secolul al XII-lea), ale Annei Comnena, fiica împăratului bizantin Alexios Comnenos (secolul al XI-lea), ale rabinului Veniamin din Tudela, ale cronicarului rus Nestor (secolul al XI-lea), ale notarului regelui Bela (secolul al XIII-lea) şi menţiuni din diferite acte de danie de la mănăstirile medievale din nordul şi din sudul Dunării, inclusiv de pe coastele Dalmaţiei etc., din care sunt extrase cuvinte româneşti sau cu fonetism şi forme româneşti, în special toponime şi antroponime[6]. În prelegeri, ca şi în primul volum al *Originii românilor*, Philippide dă în traducere românească (uneori în rezumat) pasajele din opera acestora referitoare la populaţiile autohtone care au locuit odată pe ambele maluri ale Dunării. El a înregistrat astfel tot ce se ştia până la acea dată „asupra pomenirilor făcute în izvoarele istorice despre români până în secolul al XIII-lea" (Philippide 1923: 858). Pe baza acestora, a reconstituit viaţa politică şi socială a popoarelor din răsăritul Europei din epoca romană (de până la Constantin cel Mare), din aşa-numita epocă creştină (de până la Iustinian) şi din epoca bizantină (corespunzătoare evului mediu din Apus).

[4] Şi-a menţinut aceeaşi părere şi mai târziu, după ce va fi parcurs mai toată bibliografia chestiunii: „Este un haos de argumente pro şi contra, ca la un proces cu advocaţi [...] cârciogari, mai ales că de multe ori autorii au amestecat patima politică în discuţie. Faptele însăşi, multe, puţine, pe baza cărora s-a făcut argumentarea au fost scoase la iveală mai numai de străini [...]. Scriitorii români [...] s-au mărginit numai la argumentare" (Philippide 1923: 661–662).

[5] Prima menţiune despre vlahii din nordul Dunării apărea la anul 1222, apoi la 1231, în actele publice maghiare de la curtea regală; documentele respective se referă la românii din Transilvania, Muntenia, Moldova şi Maramureş.

[6] În acest curs apar şi primele liste de antroponime tracice, dacice, mesice, ilirice şi barbare din inscripţiile latineşti din sud-estul european, pe care le-a completat în *Originea românilor*, I (vezi Ivănescu *ms.* 174[*]).

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

Un loc important ocupă prezentarea rezultatelor cercetărilor istoricilor şi lingviştilor români (D. Cantemir, P. Maior, Gh. Şincai, D. Philippide, M. Kogălniceanu, A.T. Laurian, B.-P. Hasdeu, A.D. Xenopol, D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga şi alţii) şi străini (J. Thunmann, Fr. J. Sulzer, I.C. Eder, I.Ch. Engel, B. Kopitar, W. Tomaschek, P.J. Schafarik, Fr. Miklosich, K. Hopf, R. Roesler, J. Jung, P. Hunfalvy şi alţii), în legătură cu care Philippide oferea şi scurte informaţii referitoare la activitatea şi la ansamblul operei acestora. Cu acelaşi spirit critic, profesorul nu ezita să atragă studenţilor atenţia – pentru a-i stimula să îndrepte lucrurile – că „noi, de obicei, am combătut advocăţeşte pe străini cu armele de ei fabricate; va mai trece mult până când un Hopf sau un Schafarik român să caute în mod cinstit şi fără grabă să pătrundă întunecimile trecutului neamului nostru. Până atunci, de am avea măcar rezultate din lucrările străinilor şi argumentări asupra lor mai complecte, mai pricepute şi cu mai puţine greşeli de tipar” (cap. *Aprecieri asupra lucrărilor despre originea românilor*). Dar nici lucrările străinilor nu-l satisfăceau, de fapt. Bunăoară, despre Roesler, „a cărui operă are toată aparenţa unui studiu aprofundat” (*cap. cit.*), conchidea că, mai ales în primele două capitole, „a lucrat precipitat şi pe apucate, la întâmplare, fără sistem şi fără răbdare, astfel că rezultatele la care a ajuns se pot considera ca nule” (*cap. cit.*; vezi şi Philippide 1923: 695). Şi, ca de obicei, afirmaţia se bazează pe o pertinentă demonstraţie.

Din documentele istorice studiate, Philippide identifică mai întâi popoarele băştinaşe din estul Europei supuse romanizării: daci, geţi, bastarni, panoni, iliri, dardani, breuci, scordisci, celţi, moesi, bessi, sciţi, sarmaţi, iapodi, liburni, dalmaţi etc., care „şi-au pierdut limba băştinaşă şi au adoptat pe cea latină” (cap. *Teritoriul de formare a poporului român şi a limbii române. Expansiunea românilor şi a limbii române*; vezi şi Philippide 1923: 281 *sqq*., 855).

Ocupaţia romană, începută în anul 229 î.Hr. mai întâi asupra ilirilor, s-a extins de la vestul şi sud-vestul Peninsulei Balcanice spre sudul şi spre nordul Dunării. Tracii au fost ultimii supuşi, iar, dintre aceştia, dacii au fost ocupaţi după 107 d.Hr. După cucerire, Dacia a fost colonizată cu populaţii din diferite părţi ale Imperiului Roman, provenite mai ales din provinciile învecinate (Panonia, Dardania, cele două Moesii), dar şi din altele, îndepărtate, din Asia Mică, de pildă. Se înţelege, toţi aceşti colonişti de diverse origini vorbeau latina în relaţiile lor zilnice. Însă nu toate teritoriile din Peninsula Balcanică au fost romanizate sau la fel de intens romanizate. Delimitarea zonelor (intens) romanizate s-a făcut pe baza inscripţiilor latineşti şi greceşti, în special pietre miliare şi inscripţii mortuare, descoperite în spaţiul balcanic. Astfel, în sudul Peninsulei Balcanice, aflat sub influenţa culturii greceşti, au predominat întotdeauna inscripţiile greceşti, fapt care demonstrează că populaţia din acele locuri nu a fost niciodată romanizată. Dimpotrivă, jumătatea de nord a Peninsulei Balcanice (Moesia Inferior, din care făceau parte şi actualele regiuni româneşti Dobrogea, sudul Moldovei vechi şi părţi din Muntenia, Moesia Superior şi Dalmaţia) a fost, precum se ştie şi din documentele istorice, deplin romanizată, ca urmare a cuceririi ei de către romani. Aici, inscripţiile sunt latineşti (vezi şi Iordan 1969: 85). Asemenea inscripţii lipsesc însă în estul Peninsulei Balcanice, în Panonia şi în vestul Dalmaţiei, teritorii locuite de traci, de iliri şi panoni – presupuşii strămoşi ai albanezilor –, în cea mai mare parte neromanizaţi, situaţi în zona pe care Philippide o numea *lacuna de romanizare*. Aceasta „se întindea între râul Vrbas la

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

apus, râurile Laşva, Bosna şi Prača la sud şi versantul vestic al râului Drina la răsărit. Numai la mijlocul lacunei, pe râul Bosna, începând de la vărsătura Laşvei spre nord, până la Doroj, au existat rari stabilimente romane" (cap. *Ce spun izvoarele istorice şi epigrafice*; vezi şi Philippide 1923: 657–658). Aşadar, Philippide stabileşte limitele teritoriului de formare a poporului român la sud şi la vest, corectând parţial rezultatele cercetărilor anterioare[7]. Primul care a fixat graniţa până unde a mers romanizarea în răsăritul Europei a fost C. Jireček, în *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelaltern*, în *Denkschriften der Wiener Akademie*, Wien, 1902, – le preciza Philippide studenţilor săi. Urma prezentarea textului lui Jireček, faţă de care Philippide aducea însă unele obiecţii: „Toate acestea, foarte adevărate, le spune Jireček, bazându-se pe argumente trase din inscripţii, pietre miliare şi monezile oraşelor: «Inscripţiile, pietrele miliare şi monezile oraşelor din timpul Imperiului ne fac să putem stabili destul de precis limita...». Foarte bine, dar cum? Cum ştie numai Jireček, lectorului nu spune nimic. Din cauza aceasta, cu toată autoritatea cea mare a acestui istoric, ar putea cineva să-i facă oarecare întâmpinări [...]. Anume, *din inscripţii*, dacă nu le citează cineva în bloc, ci le cercetează cu amănunţime, se vede că teritoriul de la Serdica şi, în general, partea nord-vestică a provinciei Thracia, nu era aşa complect grecizată – cum spune Jireček [...]. Dacia Mediterranea nu prezenta aspectul pe care acest autor i-l dă, că ar fi fost bilingvă, în acel fel că o parte din ea (cea de la Remesiana şi Pirot) era cu limbă latină, iar ceialaltă parte (cea de la Serdica şi Pautalia) era cu limbă greacă. *Din inscripţii* reiese altceva, anume că partea Daciei mediterane de la Remesiana şi Pirot era cu limbă latinească, iar partea ei de la Serdica şi Pautalia era bilingvă" (cap. *Ce spun izvoarele istorice şi epigrafice*; pasajul se regăseşte în Philippide 1923: 70–72). Philippide a reluat cercetarea lui Jireček, iar rezultatele studiilor sale le prezenta studenţilor, pentru a-i familiariza cu unele aspecte importante din viaţa străveche a românilor. Astfel, le vorbea despre locurile şi despre vechii locuitori de la nordul şi de la sudul Dunării, leagănul poporului român, adică despre provincia romană Illyricum, în care se integrau Raetia, Noricum, Pannonia Superior, Pannonia Inferior, Dalmatia, Moesia Superior, Dacia şi despre teritoriile din Peninsula Balcanică (de până la graniţele Greciei), din care făceau parte Moesia Inferior, Thracia, Epirus, Macedonia, Thessalia, spaţii ocupate, de la vest la est, de cinci pături de popoare: munteni, iliri, epiroţi, panoni şi traci (vezi şi Philippide 1923: 276–281). Între aceste popoare, Philippide identifica asemănări şi deosebiri de rasă, cu structuri fizice şi psihice apropiate sau diferite: „Naţionalitatea [= rasa] illyrilor, epiroţilor, pannonilor şi thracilor era una bine ţărmurită, unitară. Naţionalitatea muntenilor era complexă" (cap. *Ce spun izvoarele istorice şi epigrafice*). De aici, ar rezulta diferenţe de alcătuire etnică, între Dalmaţia „ocupată de illyri, pannoni, care erau strâns înrudiţi cu illyrii, şi de iapodi, care erau un neam amestecat din illyri şi din celţi" (*cap. cit.*), aşadar „de o populaţie unitară, care se poate numi illyropannonă, şi Moesia Superior, Moesia Inferior, Dacia şi Pannonia Inferior, la un loc considerate, care erau ocupate,

[7] Descoperirile arheologice şi epigrafice ulterioare l-au condus pe H. Mihăescu, elevul lui Philippide, la concluzii parţial diferite de ale profesorului său (vezi Mihăescu 1960: p. 37, 44; Mihăescu 1966: 23–30 şi Mihăescu 1978: 319).

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

din contra, de un complex de neamuri diferite, anume de thraci, illyri, pannoni, celți, bastarni, sarmați, scythi" (*cap. cit.*).

În procesul romanizării au apărut două popoare: românii şi dalmaţii, vorbitoare a două limbi romanice: „Poporul dalmat s-a stins ca unitate națională, [...] dalmații au devenit ori slavi ori venețieni. Limba dalmată a încetat de a mai exista, cu moartea ultimului om care o învățase ca limbă maternă, Tŭóne Udáĭna, mort la 10 iunie 1898 [...]. El era un popor format dintr-un substrat etnic unitar, neamurile illyropannone din Peninsula Balcanică. Poporul român şi limba românească trăiesc încă cu vigoare. Poporul român e format dintr-un substrat foarte amestecat, unde însă tonul unitar a fost dat de neamuri thrace. El astăzi nu mai trăieşte pe locurile lui de baştină decât ca colonii recent venite acolo. El trăieşte astăzi ori pe teritoriul odată grecizat al Thessaliei, Epirului, Macedoniei şi Albaniei şi în câteva sate din Acarnania şi Istria ori, în cea mai mare parte, de-a stânga Dunării, unde (în Transilvania, în Banat, în Oltenia şi pe malul stâng al Dunării, de la Olt începând până în sudul Moldovei) existase odată populaţie romană, dar cu vremea emigrase în mare parte de-a dreapta Dunării şi se redusese la mici resturi" (cap. *Ce spun izvoarele istorice şi epigrafice*; vezi şi Philippide 1923: 658). Şi Philippide adăuga: „Acestea sânt rezultatele faptelor istorice" (*cap. cit.*).

Savantul ieşean cercetează inscripţiile şi pentru a stabili perioadele de romanizare a diverselor teritorii. Concluzia, „cel puţin pentru Dacia şi Pannonia Inferior [...] [este] că imediat ce stăpânirea romană nu mai există [...], încetează şi apariţia inscripţiilor. Provinciile care au stat cel mai puţin sub puterea reală a romanilor, sânt Moesia Inferior de dincoace de Dunăre şi Dacia [...]. Acelaşi lucru aflăm şi din ştirile date de autori contemporani cu evenimentele. Astfel, Dacia a fost supusă definitiv în anul 107 d.Hr., cea mai veche inscripţie a ei datează din 105, iar ultima coincide cu încetarea deţinerii efective a acestui teritoriu de către romani, deci cu sfârşitul domniei împăratului Gallienus (a. 268)" (Iordan 1969: 89).

În redacţia veche a cursului *Origini*, după prezentarea concluziilor lui Thunmann, Sulzer, Engel, Miklosich, Tomaschek, Roesler şi alţii, în replică, Philippide susţine continuitatea românilor în Dacia: „În mijlocul acestor străduinţe ale unor popoare mai nouă de a ne arunca, întocmai ca pe o minge, când de-a dreapta, când de-a stânga Dunării, noi am putea invoca chiar numai acele slabe mărturii istorice, mai sus înşirate, din care se vede că de la romani până astăzi românii se găsesc răspândiţi ca păstori, războinici şi nesupuşi vreunei stăpâniri, pe imensul teritoriu de la Carpaţii nordici până în Peloponez, de la Marea Adriatică până în mijlocul Voliniei, se găsesc răspândiţi adică pe acel teritoriu pe care ginta cea mare a tracilor, cea mai numeroasă după a indienilor, în credinţa lui Herodot (V, 3), a fost răspândită totdeauna" (cap. *Persistenţa românilor în Dacia*). Urmează un pasaj de un lirism rar întâlnit în scrisul lingvistului ieşean: „După cum, în istoria pământului, geologul nu admite cataclizme, ci numai exerciţiul lent al aceloraş forţe care şi azi lucrează asupra pământului (după Lyell), tot astfel ar trebui istoricul oamenilor să se deprindă a pricepe trecutul prin prezent şi să pună mai multă bază pe analogiile scoase din viaţa actuală decât din documentele trecutului. Cum e azi aşa a fost întotdeauna. Documentul e una din nenorocirile civilizaţiei moderne, când omul crede mai mult în ceva ce vede scris, oricât de netrebnic ar fi fost acela de la care scrisul emană, decât din experienţa simţurilor sale. Noi, românii, n-avem, pentru a

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

proba constanta existență acolo unde azi trăim, în contra noastră documente, dar probele din mărturii istorice ar trebui la noi să întărească pe cele scoase din analogia prezentului. Lumea se schimbă foarte încet în totalitatea ei şi tot aşa încet în viaţa popoarelor, una din manifestările sale. La o privire superficială, foarte mari zdruncinări au loc câteodată, dar acele zdruncinări apar, la distanţă, ca nişte minime evenimente. Şi cele mai groaznice întâmplări, cele care au tulburat mai mult pentru un scurt moment viaţa omenească, apar astfel, la distanţă văzute, ca furtunile pe mare, care răscolesc şi tulbură faţa oceanului, dar nu pot schimba firea cea imensă a oceanului. Câte războaie, câte emigrări de popoare, câte răsturnări de glorii şi înălţări pe umilinţe n-au avut loc în Europa noastră de la Caesar până astăzi! Şi, cu toate acestea, aceleaş naţii vechi stau faţă în faţă, cu alte nume, cu alte limbi, cu alte credinţe, dar cu acelaş sânge şi aceleaş aptitudini! Ca şi atunci, Ariovistus stă înarmat pe malul Rinului, dincolo de care, spre [vest şi] sud, se întinde ţara celţilor, cu care necontenit germanii astăzi, ca şi atunci, se luptă. Iberii trăiesc încă în peninsula lor, vechii romani – cam schimbaţi, nu-i vorbă –, trăiesc încă pe malul Tibrului, grecii foiesc prin insule, iar tracii trăiesc pe la stâne, încălţaţi cu opincile şi îmbrăcaţi cu iţarii dacilor de pe Columna lui Traian. Unde sânt vandalii, şi goţii, şi maurii? Nu au fost cataclizme, ci picături de apă. Unde sânt romanii, ei înşişi, şi grecii cărora nu le ajungea pământul? Furtuni pe mare toate! Lumea a rămas aceeaş. Şi aici, în Dacia în special, pietrele au rămas pretutindeni, şi apa a trecut, şi, ca şi acum 2 000 de ani în urmă, avem pe venzi la nord şi răsărit, iar la apus popoarele amestecate şi nu bine lămurite ale Panoniei. Dacă prin masa cea compactă a aborigenilor s-au vârât pe ici-colea colţuri de neamuri străine, dacă vreun mongol de pe la Altai s-a rătăcit prin câmpiile Dobrogei şi ale Panoniei, dacă vreun got de la nord îşi preumblă albaştrii ochi prin Campagna Romana, ce înseamnă aceste grăunţe de nisip faţă de ţărmul întreg? Când spunem lucrurile acestea, avem în vedere numai spaţiile scurte de timp, nu ne punem dintr-un punct de vedere al unor spaţii prea mari, nu ne punem din punctul de vedere al teoriei dezbătute de J. Schmidt ori de Schleicher, care îmbrăţoşând imensitatea timpurilor, caută să înţeleagă primele izvoare ale vieţii omeneşti, care va fi de când lumea aşa răspândită pe pământ cum este astăzi ori va fi ieşit din vreun paradis pământesc de undeva (cf. Philippide 1894: 7). La milioane de ani distanţă, picătura devine lac şi faţa lucrurilor se schimbă cu totul. Pământul întreg n-a fost aşa cum este astăzi de la început şi nu va fi aşa întotdeauna; rupt din soare, poate se va întoarce iarăşi de unde a plecat. Cine ştie? Iar omul a ajuns să învârtească în cutezătoarea lui judecată universul, de unde, cu nenumărate secole în urmă, îşi târa nemernica fiinţă pe fundul unor băltoace; şi, la asemenea intervale de timp considerat, cine mai ştie prin câte locuri a trecut şi prin câte altele va mai trece încă? Popoarele toate se vor schimba şi vor trece, şi pământul pe care se bat între ele va ajunge, rând pe rând, să hrănească tot felul de oameni. E un adevăr pe care l-a văzut deja Homer, [*Iliada*], 447–449: «Ştiu eu bine că va veni o zi când va pieri şi Ilionul cel sfânt, şi Priam, şi poporul lui Priam, cu lancea cea frumoasă»" (cap. *Persistenţa românilor în Dacia*).

În redacţia nouă a cursurilor, ca şi în *Originea românilor*, Philippide restrânge existenţa străveche a românilor, la un moment dat, în Peninsula Balcanică, dincolo de Dunăre. „Teritoriul pe care s-a dezvoltat poporul român a fost format, ca să vorbim în termeni geografici de dinainte de războiul de la 1914, de regatul Serbiei,

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

începând de la râul Drina, granița de vest a acestui regat, provincia turcească Kosovo până, înspre sud, la Skopje (Üsküb) incluziv, sud-vestul Bulgariei (teritoriile de la Sofia şi Köstendil), Bulgaria dintre Dunăre şi Balcani, Dobrogea, Oltenia, partea de pe lângă Dunăre a Munteniei şi Moldovei, partea de pe lângă Dunăre şi de pe lângă mare a Basarabiei până aproape de Akkerman (Cetatea Albă), Transilvania, Banat şi provincia austriacă Syrmien. Probabil la teritoriul acesta a aparţinut şi basenul de vest al râului Drina, care basen formează graniţa de răsărit a lacunei de care am vorbit mai sus [...], precum şi districtul turcesc care se întinde de la Plevlje, dinspre apus, până la Novibazar, spre răsărit. Acest teritoriu s-a restrâns, când partea transdanubiană a Moesiei Inferior (partea de pe lângă Dunăre a Munteniei şi Moldovei, partea de pe lângă Dunăre a Munteniei şi Moldovei, partea de pe lângă Dunăre şi de pe lângă mare a Basarabiei până la Akkerman, incluziv) a fost părăsită de romani, pe vremea împăratului Maximinus (p. Chr. 235–238), când Dacia şi partea transdanubiană a Moesiei Superior (Oltenia, Transilvania, Banatul) au fost părăsite de ei pe vremea lui Gallienus (anul p.Chr. 268) şi când Pannonia Inferior (a cărei parte sud-estică o forma actuala provincie Syrmien) a fost ocupată de huni la anul p.Chr. 377. De aici înainte, românismul s-a dezvoltat numai în Peninsula Balcanică, pentru că populaţia romană rară din Moesia Inferior transdanubiană, câtă nu va fi fugit de a dreapta Dunării, a dispărut în mijlocul barbarilor, iar populaţia mult mai deasă romană din Dacia, din partea transdanubiană a Moesiei Superior şi din sud-estul Pannoniei Inferior a fost strămutată în mare parte de-a dreapta fluviului, iar câtă a rămas pe loc, ori s-a contopit cu năvălitorii, ori s-a păstrat până la venirea românilor de peste Dunăre, cu care s-a asimilat complect din punct de vedere al limbii" (cap. *Ce spun izvoarele istorice şi epigrafice*; pasajul identic, în Philippide 1923: 854). Philippide nu considera concluziile sale ca ultime şi definitive. În acest sens, atrăgea atenţia chiar studenţilor săi, la cursuri, cum mărturiseşte Ivănescu: „Originea exclusiv suddunăreană a românilor nu trebuie socotită ca ceva absolut sigur [...]; poporul român s-a putut forma şi în părţile de la nordul fluviului imediat vecine cu cele de la sud" (Ivănescu *ms*.: 8–9 şi 273).

De altfel, în această privinţă, concluzia lui Ivănescu, fondată pe cercetarea faptelor de limbă, a datelor istorice şi arheologice este diferită: „Poporul român s-a născut atât la nordul cât şi la sudul Dunării, [...] el este urmaşul romanităţii de pe ambele maluri ale Dunării, de la Novi-Sad până la vărsare; [...] românii de la sudul Dunării (macedoromânii, meglenoromânii, istroromânii) sunt urmaşii romanităţii suddunărene şi [...] românii de la nordul Dunării (dacoromânii) sunt urmaşii romanităţii din nordul Dunării" (Ivănescu 1980: 78). În legătură cu perioada în care românii vor fi ocupat actualele lor teritorii, Philippide declara că „nu ştim nimic". Există unele indicii din care se deduce că „românii trebuie să fi început a se scurge de pe teritoriile din a dreapta Dunării pe cel din a stânga [...] de la începutul secolului al VII-lea şi că trebuie să fi continuat această scurgere până pe la întâia jumătate a secolului al XIII-lea incluziv. Aceasta în ce priveşte pe dacoromâni. În ce priveşte pe macedoromâni şi pe românii din Istria, presupunerea că dacoromânii ar fi început să emigreze în părţile de-a stânga Dunării pe la începutul secolului al VII-lea implică pe aceea că tot atunci, din cauza presiunii celei mari a slavilor în Peninsula Balcanică, se va fi început şi despărţirea celor trei trunchiuri româneşti unul de altul" (cap. *Ce spun izvoarele istorice şi epigrafice*).

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

O discuţie amplă despre mărturiile indirecte ale cronicarilor Theophylaktos Simokata şi Theophanes Confesor în legătură cu enunţul *retorna*, *retorna* [*fratre*], respectiv *torna*, *torna*, *fratre*, conduce la concluzia (exprimată anterior şi de alţi cercetători, precum Thunmann, Tomaschek, Şincai ş.a.) că avem a face cu prima atestare de limbă română (o „limbă a locului" sau o „limbă părintească"), datând din secolul al VI-lea[8].

Se ştie că monumentele istorice de limbă română până în secolul al XIII-lea sunt rare, cum puţine sunt şi mărturiile de limba română până în secolul al XVI-lea, când apar primele manuscrise şi tipărituri. În cursul *Origini*, cap. *Pomeniri despre români înainte de secolul al XIII-lea*[9], Philippide se opreşte şi asupra câtorva documente şi texte vechi.

Pentru studiul istoriei limbilor romanice, foarte importantă este viziunea cercetătorului asupra latinei populare de la baza acestora. A. Philippide a formulat, iniţial în cursul *Latina populară*, apoi într-un amplu excurs din volumul întâi al *Originii românilor* (p. 353–388), dar şi în alte locuri din această lucrare, o concepţie proprie, care îl situează între romaniştii europeni din primele decenii ale secolului al XX-lea[10]. Cursul *Latina populară* conţine multă informaţie şi interpretări originale. El debutează cu capitolul *Triburile şi popoarele italice şi preromanice*, în care se dau scurte informaţii referitoare la latini, siculi, morgeţi, lucani, osci, ausoni, aurunci, sidicini, sabini, sabeli, samniţi, campani, mamertini, frentani, hernici, volsci, rutuli, umbri, falisci, liguri, iberi, etrusci, iliri, greci, celţi şi alţii, unii de origine indoeuropeană, alţii de origine semită, alţii de origine incertă (precum etruscii). Studierea acestor populaţii şi a limbilor acestora oferea explicaţii privitoare la istoria limbii latine, vorbite pe teritorii din ce în ce mai întinse de către populaţiile cucerite de latini de-a lungul vremii, căci – cum am văzut, în concepţia lui Philippide – influenţa constituţiei fizice şi psihice a unui popor „rămâne aceeaşi chiar după ce acel popor şi-a pierdut limba veche şi a adoptat o alta; în aceasta din urmă el face aceleaş schimbări pe care le-a făcut în cealaltă de mai înainte, schimbări lui specifice. Chiar dacă un popor îşi schimbă limba şi adoptă o alta, dă fără ştirea sa şi acesteia schimbări analoage acelora din limba de baştină; căci fenomenele se repetă în istoria limbilor" (cap. *Triburile şi popoarele italice şi preromanice*). O atenţie specială este acordată limbilor anteromane vorbite pe teritoriul de formare al limbii române. Datelor furnizate de sursele directe (inscripţiile din Dacia, Tabula Peutingeriana, scrierile lui Strabo şi Ptolemeu, lista numelor de plante a lui Dioscoride, numele proprii din literatura antică şi din inscripţiile greceşti şi latineşti) li se adaugă faptele lingvistice obţinute în urma comparării românei cu limba albaneză, care conservă un important fond balcanic străvechi.

[8] De aceeaşi părere este şi G. Ivănescu (1980: 178). În epocă, C. Jireček a susţinut ideea că acest enunţ ar reprezenta o formulă de comandă din latina bizantină. (Vezi discuţia amplă în Phlipippide 1923: 504–508.) Ideea apare şi la N. Iorga, Carlo Tagliavini, H. Mihăescu şi alţii. Pentru istoricul chestiunii, vezi Saramandu 2001.

[9] Vezi pasajele, cu unele modificări, în Philippide 1923: 832.

[10] Este inexplicabilă absenţa unui capitol despre Philippide în cartea lui Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode* (Iordan 1962), măcar de dimensiunea celor rezervate lui S. Puşcariu şi Gheorghe Giuglea, cu atât mai mult cu cât Iordan a extras numeroase date şi idei din întreaga operă a profesorului său, cu care a explicat, de obicei în note, fapte şi fenomene latineşti populare şi romanice aflate în lucrările unor romanişti europeni, care l-au preocupat în egală măsură şi pe Philippide.

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

În varianta veche a cursului *Latina populară* (predat de prin 1894 până prin 1921), Philippide admitea existența dialectelor în latina populară; ulterior, şi-a însuşit (parțial) concepția lui H. Schuchardt, G. Mohl, G. Gröber, E. Seelmann şi alții, care vedeau în aşa-numita latină populară (sau vulgară) o limbă comună, supradialectală (cap. *Inexistența unei limbi populare unitare în tot Imperiul*; vezi şi Ivănescu *ms.*: XLIX–L): „Încă de la început, s-a format o limbă comună, care ea, nu dialectul, a înlocuit limbile autohtone ale diferitelor popoare cucerite şi a dat naştere diferitelor limbi romanice. Este aşa-numita latină populară" (cap. *Apariția şi natura latinei populare*). În varianta nouă şi în Philippide 1923, vede lucrurile mai nuanțat, prin prisma doctrinei sale lingvistice: „Deosebiri dialectale au trebuit, firește, să existe chiar de la început, îndată ce neamul de oameni care adopta limba latină avea altă complexiune fizică şi altă stare psihică decât acele ale Romei, şi nu numai provinciile din afară de Italia, din diferitele regiuni ale Italiei şi diferitele localități ale Latiului însuş au trebuit să poseadă chiar de la început germenii dialectelor. Şi asemenea deosebiri dialectale au trebuit să se manifesteze şi în scris, mai ales în greşelile copietorilor de manuscripte (din care şi-a cules în primul loc Schuchardt materialul, în *Vokalismus des Vulgärlateins*) şi în inscripții. Dar puterea centrifugă dialectală era ținută în frâu de influința limbii comune emanate de la centrul stăpânirii romane, şi numai în măsura în care acea influință a scăzut au putut treptat-treptat să se reliefeze caracterele dialectale" (Philippide 1923: 360). În această situație, Philippide limitează latina populară la fenomenele comune întregii Romanii, excluzând faptele dialectale, căci, în concepția lui, limba latină comună „nu era nici limba scrisă latină, cea înțepenită, dar nici dialectul, cel deosebit de la un teritoriu romanizat la altul, ci o limbă vie şi schimbătoare cu vremea, care îşi avea obârşia în centrul de guvernământ şi se întindea în mod uniform de la un capăt la altul al statului roman" (*cap. cit.*). G. Ivănescu nu a continuat această direcție şi, în *Istoria limbii române*[11], influențat de H. Lausberg şi R.A. Hall, a pledat pentru ideea unei latine populare (definită ca limba uzuală a marilor mase), cu însemnate diferențieri dialectale. Mai mult, urmându-i pe Devoto şi Mohl, el a identificat în substratul italic (osc, umbric, etrusc) şi a cronologizat fenomene lingvistice latineşti populare, răspândite din Italia în diferitele provincii ale Imperiului Roman, precum căderea consoanelor finale (*-m*, fenomen străvechi, de origine latială, anterior dispariției lui *-s* şi *-t*), evoluțiile *ĭ* şi *ŭ* (clasici) > *í* şi *ú* > *é* şi *ó* rustici, respectiv, romanici, *ct* > *tt* sau *pt*, *pt* > *tt* sau *t*, diftongarea vocalelor accentuate *ĕ* şi *ŏ* > *ié*, respectiv, *uó*, africatizarea palatalelor *k'* şi *g'* provenite din velarele *c* şi *g* urmate de *e* şi *i* etc. Pentru explicarea acestor transformări, Ivănescu revine la doctrina lui Philippide: „Mai toate fenomenele pe care le-a suferit latina sunt puternic legate de populațiile din fiecare regiune" (Ivănescu *ms.*: 171). Pe acest fundament teoretic, Ivănescu a stabilit trăsăturile latinei populare de la baza românei, care, în opinia lui, „alcătuia o unitate net distinctă de latina de la baza altor limbi romanice" (Ivănescu 1980: 95 şi 97–103).

Pentru Philippide, limba latină comună a încetat odată cu desființarea „centrului de guvernământ al cărui organ oficial era ea [...], până la căderea complectă a Imperiului Roman de Apus, anul 476; după aceea Constantinopolul, până la

[11] Vezi, în special, cap. *Dialectul latin popular de la baza limbii române: (lucano-)mesodacica* (Ivănescu 1980: 94–116).

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

începutul secolului al VII-lea, când limba latină comună a încetat de a mai fi organul oficial al Imperiului Roman de Răsărit şi a fost înlocuită în acest serviciu de limba greacă" (cap. *Sfârşitul latinei populare*; vezi şi Philippide I: 361 *sqq*.). După acest moment, latina se transformă treptat în limbile romanice. Fixarea unei limite între acestea constituia pentru Philippide o problemă complicată a romanisticii, cu aspecte încă neelucidate, pe care le discută în capitolele *Teorii despre graniţa dintre latină şi limbile romanice*, *Importanţa stabilirii graniţei dintre latină şi limbile romanice*, *Graniţa în timp între dialectele latinei populare şi dialectele romanice*. În literatura de specialitate, linia de demarcaţie dintre latina comună şi limbile romanice era secolul al VI-lea – al VII-lea. Philippide se arată circumspect în această privinţă. „După cum nu se pot separa decât aproximativ dialectele latine de cele romanice, tot aşa nu se poate fixa timpul când limba latină comună încetează de a mai fi o limbă comună vie. Diferenţierea între limba comună fixă şi dialectele cele variabile s-a făcut atât de treptat încât numai la distanţe mari observăm două puncte la împărţirea în timp, în care, pe de o parte, limba latină comună era ştiută ca limbă maternă, cel mult cercetată de gramatici, iar, pe de altă parte, o limbă moartă, învăţată ca şi azi cu mult năcaz din gramatici" (cap. *Când încetează latina*; cf. Philippide 1923: 354 *sqq*.). Pentru Ivănescu, de pildă, în teritoriul mesodacic, latina începe să se transforme într-o altă limbă, în limba română, de prin secolul al III-lea (vezi Ivănescu 1980: 90).

Între sursele latinei populare, Philippide includea mai întâi „acele scrieri despre care ştim că au fost mai amestecate cu elemente dialectale" (cap. *Izvoarele latinei populare*); în acelaşi timp preciza că principalul izvor pentru cunoaşterea originilor limbilor romanice „este tot limba latină clasică, scrisă şi cunoscută din operele celor mai însemnaţi latini şi din gramaticile latine. Tot la această limbă clasică se adresează romanistul mai des şi cu drept cuvânt, pentru că deosebirile între limba clasică scrisă şi limba comună au fost mici" (*cap. cit.*). Urmau inscripţiile şi tablele cerate (adunate şi comentate de Th. Mommsen, în *Corpus inscriptionum Latinarum*, în special, în vol. III, şi de T. Cipariu, în *Arhiv pentru filologie şi istorie*), care ofereau cercetătorului un bogat material lingvistic, apoi scriitorii anteclasici (Terentianus, Plautus, Festus), scriitorii postclasici (Petronius Arbiter, Vitruvius, Flaccus şi alţii) şi scriitorii creştini (Hieronymus, Commodianus, Minucius Felix, Isidorus, Gregorius de Tours, Tertulianus, Cyprianus, Arnobius, Ambrosius, Augustinus, Orosius, Boethius, Cassiodorus, Jordanes şi alţii), în ale căror scrieri se află numeroase elemente de latină populară, pe care Philippide le cercetează cu minuţie. Este cu adevărat o listă impresionantă, în care figurează, firește, şi fapte semnalate de cercetătorii anteriori (vezi discuţia extinsă în Philippide 1923: 475–504, 519–555)

Philippide discută fapte şi fenomene lingvistice din spaţiul întregii Romanii: influenţe ale substraturilor asupra latinei din apusul şi din răsăritul Europei, schimbări fonetice petrecute în latină în diferite epoci (după Schuchardt, Gröber şi alţii): 1) înainte de anul 100–50 î.Chr.: (*ae* > *e* (*filiae* > *filie*), reducerea grupului *m* + labiale (*decembris* > *decebris*) şi a grupului *n* + dentale şi guturale (*eundem* > *eudem*); 2) după anul 100 sau 50 î.Chr.: căderea lui *h* (*homo* > *om*), *x* > *s* (*vixit* > *visit*), *ct* > *tt* (*lactucae* > *lattucae*); 3) după anii 100–150 d.Chr.: *t* + *ĭ* + *vocală* şi *c* + *ĭ* + *vocală* > *ts* (*solacium* > *solatsum*); 4) după anii 300–350 d.Chr.: *st* > *s(s)* (*Cristiana* > *cris(s)ana*,

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

gm > *m(m)* (*augmentum* > *aum(m)entum*); 5) după anii 500–550 d.Chr.: *c* + *e*, *i* > *ts* (*fecit* > *fets*; pe teren galoromanic, *-s-*) (vezi cap. *Rezultatele cercetărilor*. *Deosebirile latinei populare față de latina clasică*), *ĕ* accentuat > *ie* (*desĕruerint* > *desĭeruerint*), *ŏ* accentuat > *uo* (*bŏna* > *buona*) (vezi şi Philippide 1923: 475–484). Toate aceste fenomene sunt rediscutate de savantul ieşean din punctul de vedere al cronologiilor relative.

Observații interesante se regăsesc şi în legătură cu accentul şi cantitatea silabică în latină, cu reflectarea acestora în metrică. Philippide precizează că „în limba latină, accentul expirator a fost totdeauna – cel puțin în timpurile istorice ale limbii – mai puternic simțit decât cantitatea, ceea ce a şi făcut ca el să fie neîncetat în poezia populară elementul simetriei. Dar în timpul Republicii şi în veacurile de după Hristos, o bucată de vreme – cât, nu putem hotărî – o existență aparte alături şi în mod independent de dânsul [de accent] a avut şi cantitatea silabelor[12], ceea ce a şi facilitat introducerea în poezia artistică a sistemului de simetrie grec. Încetul cu încetul, accentul a crescut în influență până într-atât încât silabele nu s-au mai deosebit decât în accentuate şi neaccentuate, cele dintâi fiind totdeauna puțin mai lungi decât cele de-al doilea, iar vocalele din silabele accentuate, ori că vor fi fost înainte vreme lungi, ori că vor fi fost înainte vreme scurte, nu s-au mai deosebit decât prin timbrul variabil după cantitatea vocalei: vocală lungă = vocală închisă, vocală scurtă = vocală deschisă” (*cap*. *cit*.).

Istoria sunetelor şi *Istoria formelor româneşti* se identifică cu ceea ce numim astăzi *fonetica istorică* şi *morfologia istorică a limbii române*.

În *Istoria sunetelor*, înainte de a discuta evoluția fiecărui sunet românesc (vocale, consoane, diftongi), Philippide făcea unele precizări legate de fiziologia acestora: „Când pronunțăm pe *a*, limba stă în stare de repaos” (*cap*. *cit*.). Urmau, în varianta veche a cursurilor, extrase din H. Keil, *Gramatici latini*, cu informații despre natura, valoarea fonetică, pronunția etc. sunetelor latineşti din care ulterior au provenit cele româneşti şi, în general, sunetele romanice: „Terentianus Maurus, în Keil, *Gramatici latini*, VI, p. 328 şi 329, zice: «*a* prima locum littera sic ab ore sumit: immunia rictu patulo tenere labra linguamque necesse est ita pendulam reduci, ut nissus in illam valeat subire vocis, nec partibus ullis aliquos ferire dentes». Marius Victorinus, în Keil, VI, p. 32 şi 33: «*a* littera rictu patulo suspensa neque impressa dentibus lingua enuntiatur». Auctor Anonymus, în Keil, *Supplementum*, p. 307: «*a* aperto ore congruo solo spiritu memoratur»” (*cap. cit.*). Destul pentru ca Philippide să conchidă că „între *ā* [lung] şi *ă* [scurt] nu era deosebire de timbru în limba latină” (*cap. cit.*). Altfel stau lucrurile în legătură cu vocala *e*: „*ĕ* [scurt] şi *ē* [lung] latini se deosebeau din punct de vedere al articulației, în acel sens că *ē* era închis (articulația se făcea cu limba ridicată spre cerul gurii) şi *ĕ* era deschis (articulația se făcea cu limba lăsată în jos) [...]. Servius, ap. Donatus, în Keil, *Gramatici latini*, IV, p. 421, zice: «Vocales sunt quinque: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, ex his duae, *e* et *o*, aliter sonant productae, aliter correptae; [...] *e* quando producitur vicinum est ad sonum *i* litterae, ut *mēta*; quando autem correptum, vicinum est ad sonum diphtongi [*ae*], ut *ĕquus*»” (*cap*. *cit*.).

[12] G. Ivănescu susține, împotriva lingviştilor francezi, existența accentului de intensitate, asociat accentului muzical, în latina clasică. Aici, „poziția accentului în cuvânt era o consecință a cantității silabei penultime; de aceea, ea nu avea o funcție distinctivă decât ca urmare a cantității acestei silabe. În latina populară, poziția accentului capătă o funcție distinctivă proprie” (Ivănescu 1980: 117).

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

Dar materia propriu-zisă a *Istoriei sunetelor* o constituie prezentarea legilor fonetice, a schimbărilor analogice, a excepţiilor şi a implicaţiilor acestora în structura românei, toate însoţite de comentarii (rar, polemice) şi susţinute cu exemple din dialectele şi subdialectele româneşti. Sunt prezentate, rând pe rând, diferitele contexte fonetice în care au loc transformările suferite de fiecare sunet în parte (vocale, diftongi, consoane, grupuri consonantice), cu precizarea că acestea reprezintă condiţiile şi nu cauza producerii acestor schimbări. Adevărata cauză constă în baza de articulaţie a vorbitorilor. Discuţia dezvoltată, până la concluziile ultime, se află însă în volumul al II-lea al *Originii românilor*.

În continuare, reproducem (în rezumat) un fragment din aceste prelegeri, *Istoria vocalei* ***e***, în care Philippide dezvolta una dintre cele mai complexe şi, de aceea, surprinzătoare situaţii din istoria sunetelor româneşti: „Din *e* latin (*ē*, *ĭ*, *ĕ*) sau nelatin, accentuat şi neaccentuat, când este precedat de *s*, *š*, *ţ*, *dz*, *z*, *ž*, se produce *ă*, în mod independent de vocala silabei următoare”. Exemple: *s*: *însămn* < *insignio*, *însămni*, *însămne* < vechi românesc *înseamne*; *š*, *ž*: *şăs* < *şes*, *sessus*, *şăd* < *şed*, *sedeo*, *şăzi*, *şăde* < *şede*, *şeade*, *jăle* < *jele* (vechi slav *žalĭ* „dolor” a devenit *ž'ale* prin înmuierea lui *ž*, de unde a rezultat *ž'ęle*, *ž'ele*, *ž* din *ž'ele* şi-a pierdut apoi înmuierea şi *žele* a devenit, prin fenomenul de faţă, *žăle*; *ţ*, *dz*, *z*: *oţăl* < vechi slav *oţ**1**lŭ*, *ţară* < **ţăară* < *ţeară* < *terra*; *ţări* < *terrae*”, cu precizarea că această schimbare se găseşte în mod consecvent în Moldova, dar şi în alte zone (Vâlcea, Ialomiţa, Haţeg, Banat, Criş-Mureş, Someş-Tisa, Ţara Oaşului etc.). Este prezentată apoi cronologia relativă a fenomenelor: „La *s*, *ţ*, *dz*, *z* + *e* guturalizarea [velarizarea] este mai nouă decât prefacerea lui *e* – *á* – *e* în *e* – *é* – *e*, atât la moldoveni cât şi la munteni; pentru aceea nu *păzaşte*, *sate*, *sacetă* etc. Şi, în general, prefacerea după *s*, *ţ*, *z*, *dz* este mai nouă decât cea după *š*, *ž*: *se* (conjuncţie şi pronume), *seară*, *seacă*, *ţeară* sânt numeroase de la *Praxiul Voroneţ* şi *Psaltirea Şcheiană* începând până astăzi (cu toate acestea deja în Vor.: *sămînţă*, pl. *semenţe*, *săptămînă*, *săracii*, în Şch.: *sară*, alături cu *seară*, *ţară*, alături cu *ţeară*)”. Urmează apoi repartiţia teritorială (pe localităţi din nordul şi din sudul Dunării) a fenomenului. În final, explicaţia este astfel sintetizată:

camĭsia ⎧ ------- mold. *cămeşă*
⎩ ------- munt. *cămaşă*, *cămaşe*

vesīca ⎧ -------- mold. *beşîcă*
⎩ -------- munt. *băşică*

Rezultă următoarele: **1.** *š*, *ž* au fost în Moldova muiaţi înainte de guturalizarea prin labiale şi în vremea acestei guturalizări, căci altfel trebuia *camĭsia* să sune astăzi în Moldova *cămaşă* şi *vesīca*, *băşîcă*. **2.** *š*, *ž* s-au muiat în Muntenia după guturalizarea prin labiale, pentru aceea *cămaşe*, *băşică*, iar pe vremea guturalizării prin labiale trebuie să fi existat deja guturalizarea prin *š*, *ž*, pentru aceea *vesīca* a putut deveni *băşică*. Deci, *vesīca* > *beşîcă* > *băşîcă* > *băşică*. **3.** *š*, *ž* au fost în

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

Moldova muiați înainte de prefacerea *e – á – e* > *e – é – e* şi pe vremea prefacerii *e – á – e* > *e – é – e*, căci altfel n-ar fi putut ieşi din *cămeaşă cămeşă*, ci *cămaşă*. Deci, *camĭsia* > *cămeaşă* > *cămeaşe* > *cămeşe* > *cămeşă*. **4.** Înainte de muierea lui *š*, *ž* au trebuit aceste sunete să aibă efect guturalizator în Moldova. În adevăr, *š*, *ž* sânt muiați în vechea moldovenească, după cum probează v[echiul] mold[ovenesc] *cămeaşe*. Cu toate acestea, deja în vechea moldovenească *sědeat* sună *šadâ*. Dacă înainte de vechiul moldovenesc *š* muiat nu ar fi fost altul fără muiere şi cu putere de guturalizare, *šadă* ar fi fost posibil numai de la al XVIII-lea secol încoace. Prin urmare, fenomenele studiate au avut loc în următoarea ordine cronologică: I. Guturalizarea prin *š*, *ž* (*še* > *šâ*, *ši* > *šî*). II. Muierea lui *š*, *ž* (*šâ* > *še*, *šî* > *ši*) la moldoveni. III. Guturalizarea lui *e* prin labiale (*be* > *bâ*, *me* > *mâ*: *měásă* > *masă*). IV. Prefacerea lui *e – á – e* în *e – é – e*: *mease* > *mese*. Guturalizarea lui *e* prin labiale e mai veche decât *e – á – e* > *e – é – e*, căci *masă* < *measă* este excluziv întrebuințat în limba veche, în vreme ce fenomenul *e – á – e* > *e – é – e* (*mease* > *mese*) s-a sfârşit de abia la începutul secolului al XVIII-lea. V. Muierea lui *š*, *ž* (*šâ* > *še*, *šî* > *ši*) la munteni. VI. Pierderea muierii lui *š*, *ž* în Moldova şi guturalizarea în Moldova a lui *e*, *i* prin *š*, *ž* (*še* > *šâ*, *ši* > *šî* [...] [Aşadar] I. Diftongarea lui *é* în *ĕá*. II. Guturalizarea prin *š*, *ž* (*šĕádă* > *šádâ*). III. Muierea lui *š*, *ž* la moldoveni. IV. Guturalizarea prin labiale. V. Prefacerea lui *e – á – e* în *e – é – e*. VI. Muierea lui *š*, *ž* la munteni. VII. Prefacerea lui *én* în *ín*. VIII. Guturalizarea prin *š*, *ž* la moldoveni [...]. Dacă este adevărată cronologia fenomenelor stabilită mai sus, apoi putem stabili următoarele forme pentru cuvintele de mai jos: *sessus* > (anteistoric) **šes* > (anteistoric şi vechi muntenesc) *šăs* – vechi moldovenesc *šes* > moldovenesc *šăs* – muntenesc *šes*; *sedeo* >(anteistoric) **šed* > (anteistoric şi vechi muntenesc) **šăd* – vechi moldovenesc *šed* > moldovenesc *šăd* – muntenesc *šed* [...]. Se constată de aici faptul curios că formele cuvintelor s-au succedat alternativ la moldoveni şi la munteni, aşa că atunci când munteanul zicea *şăs*, *şăd*, *păşăsc*, *uşă*, *grijă*, *mişăl*, moldoveanul zicea *şes*, *şed*, *păşesc*, *uşe*, *grije*, *mişel*, şi când munteanul a ajuns să pronunțe ca moldoveanul, acesta din urmă a căpătat pronunțarea de mai înainte a munteanului. Acest fapt, ilustrat cu exemple din limba veche românească, l-a constatat întâi Tiktin, în *Studien zur rumänischen Philologie*, pag. 99 sqq. Faptul că *š*, *ž* au fost în cursul timpului ba fără muiere, când au provocat prefacerea lui (*še*, *ši* în *šâ*, *šî*, ba cu muiere, când, din contra, au provocat prefacerea lui *šâ*, *šî* în *še*, *ši*, se constată în momentul de față [începutul secolului al XX-lea] şi la sunetele *s*, *ț*, *z*, care s-au muiat la munteni şi au provocat schimbări ca: *bătrînețe*, *frumusețe*, *tinerețe*, *mîndrețe*, *mătase*, *tuse*, *lehuze*" (*cap. cit.*; cf. Philippide 1927: 44–48; vezi rediscutarea fenomenelor la Ivănescu 1948: 236–272).

Istoria formelor româneşti este structurată în câteva mari capitole: *Declinarea nominală*, *Genul*, *Declinarea pronominală* (vizând pronumele şi articolul), *Numeralul*, *Genul pronumelor şi al numeralelor*, *Declinarea articulată,* apoi *Conjugarea* şi, în redacția veche, *Derivarea*. *Declinarea nominală*, amănunțit prezentată, se încheie cu o amplă expunere despre originea formelor cazuale romanice, cu incursiuni în toate limbile romanice şi cu istoricul teoriilor emise în legătură cu acest subiect. Şi în cazul acestui ciclu de prelegeri, sistematizarea materiei şi prezentarea sintetică (prin numeroase scheme şi tabele) a faptelor lingvistice, conferă un plus de accesibilitate specialiştilor în formare. În Philippide

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

1927: 407–555, capitolul *Din istoria formelor gramaticale şi a cuvintelor limbii române* (*Macedoromân fără meglenit*, *Meglenit* şi *Istroromân*) sunt studiate incomparabil mai multe fapte de limbă. Din prezentarea comparativă a situaţiei morfologice din diferitele dialecte, Philippide desprindea şi la curs aceleaşi câteva concluzii: 1) faptul că deosebirile între dialectele româneşti sunt mici; 2) faţă de dialectul dacoromân, macedoromânul fără meglenit prezintă cele mai mari deosebiri; 3) în vreme ce, faţă de istroromân, dacoromânul prezintă cele mai mari asemănări; 4) macedoromânul şi dacoromânul, în opoziţie cu meglenitul şi istroromânul, prezintă cea mai mare dezvoltare de forme gramaticale şi de înţelesuri ale formelor, cu specificarea că, pe terenul formelor, ca şi pe cel al sunetelor, pe de o parte, unul şi acelaşi fenomen s-a putut dezvolta independent, separat în fiecare dialect, iar, pe de altă parte, fenomenul care lipseşte dintr-un dialect e posibil să fi existat odată şi apoi să fi dispărut (vezi Philippide 1927: 556–557).

Fiecare tip de declinare este susţinut de exemple, prezentate, de obicei, sub formă de scheme, reflectând situaţia din română şi din latină, în paralel, şi însoţite de explicaţiile aferente. De pildă, la declinarea a II-a „tipurile *dominus* şi *lignum*" sunt astfel schematizate:

Singular		Plural	
-u şi *-ŭ*	nom. *-us*, *-um* dat. *-ō* ac. - *ŭm* abl. *-ō*	*-i* şi *-ĭ*	nom. *-ī* dat. *-īs* voc. *-ī* abl. *-īs*
Contopite prin alunecarea sunetelor (dispariţia lui *-s* şi *-m* şi prefacerea lui *-o* în *-u*, apoi prefacerea lui *-u* în *-ŭ* sau dispariţia lui).		Contopite prin alunecarea sunetelor (dispariţia lui *-s* şi reducerea lui *-i* la *-ĭ*).	

Aceleaşi scheme şi explicaţii succinte la adjectiv, la pronume, la verb. Aici sunt înfăţişate evoluţiile, la toate modurile, timpurile şi persoanele, existente în dialectele şi subdialectele româneşti, adesea cu referiri elocvente şi la celelalte limbi romanice sau, după caz, slave, balcanice etc., pe categorii verbale. Într-o primă clasă sunt incluse verbele: *sum*, *volo*, *possum* etc. Iată, de pildă, tipul de informaţii oferite studenţilor în legătură cu prezentul indicativ al lui *volo*:

1. *voiŭ*, *oiŭ*, *voiesc*, *vroiesc*, *vreaŭ*, *vreŭ*, *vraŭ.* 2. *veĭ*, *eĭ*, *ăĭ*, *îĭ*, *i*, *verĭ*, *vere*, *viĭ*, *vreaĭ*, *vreĭ*, *vraĭ*, *voĭeştĭ*, *vroĭeştĭ.*	**volio* < *volĭo*, prin analogia verbelor de a IV-a conjugare > *voĭŭ* > *oĭŭ*. Celelalte forme nouă sânt analogice după infinitiv şi imperfect. **velis* (în loc de *vis*) > *verĭ*, *veĭ*, *eĭ*, *ăĭ*, *vis*; **velis* este, probabil, latin popular şi, probabil, este anterior lui *vis* clasic, care va fi ieşit din **velis*, căci prin limba românească [= pe terenul limbii române] s-ar explica greu pentru ce în forma **velis* s-a vârât tocmai vocala *e*, şi nu

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

	mai degrabă *o* (pretutindeni în formele acestui verb limba românească are *o*). Celelalte forme nouă, analogice după infinitiv şi imperfect.
3. *va*, *a*, *o*, *vrea*, *vre*, *vra*, *voieşte*, *vroieşte*.	*volet* sau poate **volit* e analogic după infinitivul *volire*, format după tipicul lui *audire*. Celelalte forme, prin analogia infinitivului şi imperfectului.
4. *vom*, *văm*, *om*, *vemu*, *vrem*, *voim*, *vroim*.	*volumus* > *vom*, *om*, *văm*, *vem*, probabil prin **vorm.* Celelalte forme nouă, prin analogia imperfectului şi infinitivului. *Vrem* însă poate e ieşit din **volemus*.
5. *veţi*, *ăţĭ*, *ţi*, *vreţĭ*, *vraţĭ*, *voiţĭ*, *vroiţĭ*.	formele latineşti *voltis*, *vultis* n-au corespondent în română. Toate formele româneşti sânt analogice, şi anume: *veţi*, *ăţi* sânt probabil prin analogia pers. II sing. formate, *vei* – *veţi*. Celelalte forme, prin analogia imperfectului şi infinitivului. Se poate întîmpla ca *vreţi* să fie ieşit din **voletis*.
6. *vor*, *vur*, *or*, *voiesc*, *vroiesc*, *vreaŭ*, *vreu*, *vraŭ*.	*volunt* > *vor*, *vur*, *or*. Celelalte forme, prin analogia imperfectului şi infinitivului[13].

Philippide nu a ţinut un curs de sintaxă istorică a limbii române. Şi nici în *Originea românilor* problemele de sintaxă nu sunt cercetate sistematic (vezi Ivănescu *ms*.: XLVII). Poate fi o influenţă din partea neogramaticilor, care studiau în special fonetica şi morfologia limbilor, dar şi opţiunea personală a savantului ieşean (vezi Iordan 1969: 52).

În schimb, în varianta veche a cursurilor, a fost preocupat de problemele de lexicologie istorică, în special de formare a cuvintelor (derivarea şi compunerea), capitol la care a renunţat definitiv după apariţia lucrării elevului său, G. Pascu, *Sufixele româneşti* (1916)[14].

Opera care l-a impus definitiv pe A. Philippide în lingvistica românească şi europeană este *Originea românilor*, „o capodoperă a literaturii noastre filologice (în sensul larg al termenului)” (Iordan 1969: 111)[15]. Este, pentru toţi cei care au studiat-o, fără îndoială, o lucrare excepţională, care adună şi explică, cu amănunte şi divagaţii de

[13] Asemenea explicaţii referitoare la paradigma verbului *vrea*, aflate în cursurile lui A. Philippide (pe care le transcriam prin anii 1977–1978), au stat la baza redactării articolului *vrea* în *Dicţionarul limbii române* al Academiei, la care lucram în aceeaşi perioadă. Principala consecinţă a fost eliminarea verbului *voí* < sl. *volíti* din inventarul lexical al limbii române şi tratarea acestei forme verbale, cu toate formele ei flexionare, ca variante analogice ale verbului *vrea* < lat. **volere* (= clas. *volo*, *velle*, *volui*). Textele lui A. Philippide şi ale altor reprezentanţi ai Şcolii lingvistice ieşene (G. Ivănescu, V. Arvinte, C. Frâncu) mi-au format şi convingerea că auxiliarul cu care se formează condiţional-optativul în limba română îşi are originea în formele imperfectului verbului *a vrea*, şi nu în forme ale verbului *a avea*.

[14] G. Pascu a fost primul dintre discipolii lui Philippide care şi-a pregătit doctoratul sub îndrumarea acestuia. Lucrarea *Sufixele româneşti*, apreciată în epocă, dar şi mai târziu, a fost propusă Academiei spre premiere de Philippide (raportul este semnat şi de I. Bianu şi S. Puşcariu) (vezi Iordan 1969: 154).

[15] Lucrarea a produs o puternică impresie în lumea ştiinţifică. Trecând peste vechile resentimente, S. Puşcariu, la apariţia primului volum, aprecia *Originea românilor* drept „o lucrare fundamentală, care denotă o putere de muncă ce trebuie să inspire oricui cel mai profund respect” (Puşcariu 1924–1926: 1333) şi promitea să vorbească despre aceasta după apariţia volumului al II-lea. Dar o recenzie a lui Puşcariu în legătură cu *Originea românilor* n-a apărut niciodată.

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

tot felul, mai toate ideile la care autorul, stimulat de o vastă bibliografie, a meditat de-a lungul vieții (de unde impresia de prolixitate), în urma cercetării unui imens material faptic, prezentat, la rândul său, în cele mai mici detalii. De aceea – considera Iordan – „cele aproape 2 000 de pagini ale ei sânt greu de citit" (Iordan 1969: 111); şi astfel s-ar justifica faptul că „au citit-o extrem de puțini oameni, şi prea mulți nu sânt nici aceia care au consultat-o sau o consultă când simt nevoia pentru lucrările lor legate, într-un fel sau altul, prin tema lor, de conținutul ei" (Iordan 1969: 111).

Spuneam că prelegerile din ciclul *Istoria limbii române* constituie scheletul pe care s-ar fi construit *Originea românilor* şi că ar putea fi considerate ca un rezumat, prezentat întru câtva mai didactic, al acestei lucrări. Nu se poate susține însă că *Originea românilor* ar fi numai o reluare amplificată, o extensiune a cursurilor universitare. În afara numeroaselor capitole comune şi a manierei riguroase şi obiective de interpretare a faptelor ce caracterizează ambele texte, *Originea românilor* oferă multe alte aspecte şi probleme surprinse în interconexiunile lor complexe şi de multe ori dificil de elucidat. Nu-mi propun o prezentare a conținutului celor două volume pe care nu s-au hazardat s-o facă nici elevii cei mai apropiați ai lui Philippide, Iordan şi Ivănescu. Voi încerca doar să punctez câteva din caracteristicile principale, care o individualizează şi o recomandă ca operă capitală a lingvisticii româneşti.

În *Originea românilor*, A. Philippide a fost preocupat de stabilirea locului, a epocii şi a modului de formare a poporului român şi, implicit, a limbii române (vezi Iordan 1969: 83). Demersul lui Philippide, în acord cu viziunea sa doctrinară, nu urmăreşte însă stabilirea relației în care se află limbile derivate cu o limbă primitivă anume, ci demonstrarea faptului că „în feliul de a fi al limbilor se manifestează înrudirea etnică a neamurilor care le vorbesc" (Philippide 1927: 340). În acest sens îşi formulează explicit intenția: „Ceea ce mă preocupă este de a arăta cum se poate proba că cutare limbi, câteodată foarte deosebite la un moment dat una de alta, sânt vorbite de acelaş neam de oameni" (Philippide 1927: 340).

În primul volum al *Originii românilor*, Philippide, pe măsură ce prezintă sursele documentare, izvoarele istorice şi opiniile învățaților în legătură cu perioada antică şi medievală a românilor, îşi conturează concluziile cercetării faptelor istorice şi lingvistice. „Orice afirmație, cât de măruntă, este dovedită cu ajutorul textelor. Nimic nu se manifestă a fi produsul unei păreri sau convingeri apriorice, al vreunui interes, altul decât descoperirea adevărului în măsura permisă de mijloacele puse autorului la dispoziție de posibilitățile de a se informa, dacă nu foarte bogate, cel puțin foarte temeinice" (Iordan 1969: 94). Cu toate acestea, i-au reproşat înşişi discipolii un anumit exclusivism şi rigiditate în interpretarea izvoarelor istorice. Ivănescu, de pildă, observă că „în primul volum al operei sale [*Originea românilor*], Philippide nu aduce alte dovezi în sprijinul ideii că românii ar fi originari exclusiv din sudul Dunării, decât pe Eutropius şi Vopiscus, nemaiîntrebându-se dacă aceştia spuneau adevărul [...]. Până atunci, el constatase că în inscripțiile din Dacia predomină numele de oameni iliropanone, ceea ce pare a însemna – după el – că Dacia era locuită mai puțin de daci şi mai mult de iliropanoni, veniți aici după cucerirea Daciei. Dar aceasta nu însemna numaidecât că populația iliropanonă din Dacia nu a intrat mai târziu în constituția poporului român. Philippide n-a consacrat

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

în opera sa un capitol special acestei probleme" (Ivănescu *ms*.: 166[*]; vezi şi Ivănescu 1980: 61–86).

În volumul al II-lea, *Ce spun limbile română şi albaneză*, Philippide urmăreşte în special repartiția teritorială a dialectelor româneşti, studiate comparativ în cele mai mici amănunte, pe baza unui impresionant material lingvistic fonetic, morfologic şi, într-o mai mică măsură, sintactic şi lexical. Ponderea analizei o deține fonetica evolutivă (circa 400 de pagini), situație care reflectă, în fond, gândirea doctrinară a autorului, care atribuia schimbării sunetelor, determinate de o anume bază articulatorie, rolul hotărâtor în constituirea unei limbi. În prezentarea tabloului fonetic evolutiv al românei se găsesc importante contribuții ale lingvistului ieşean la soluționarea a numeroase probleme obscure din istoria limbii române: velarizarea şi muierea şuierătoarelor, proveniența aromânescului *ţ*, africatizarea diferită în dacoromână şi aromână, tratamentul grupului *st* + *ĭ* + vocală şi multe altele (Iordan 1969: 108). Philippide înregistrează mai întâi fenomenele fonetice comune tuturor dialectelor româneşti, apoi pe „cele comune numai unora dintre ele (istroromâna, de pildă, merge în majoritatea cazurilor cu Banatul, vestul Transilvaniei, Maramureşul şi Bucovina), cele deosebitoare de la o regiune la alta (Moldova, de exemplu, n-are nici un punct de atingere cu Istria), cele specifice fiecăruia (puține, în proporție cu cele generale) etc." (Iordan 1969: 99). Rezultatele statistice ale comparației vizează, în acelaşi timp, gradele diferite ale caracterului arhaic al dialectelor şi subdialectelor româneşti (aromâna şi Banatul – cele mai conservatoare) sau al caracterului inovator (meglenoromâna şi Moldova – cu evoluții fonetice mai noi), explicabile, după Philippide, prin poziția lor geografică față de patria primitivă a românilor.

Pe baza asemănărilor şi deosebirilor dintre dialectele nord- şi sud-dunărene, stabilite cu ajutorul a tot felul de criterii, Philippide localizează patria primitivă a românilor în Peninsula Balcanică, de unde, începând din a doua jumătate a secolului al VI-lea, s-ar fi desfăcut actualele ramuri ale poporului român. Desprinderea s-a făcut în valuri de migrație: mai întâi, aromânii s-au îndreptat spre sud, istroromânii spre vest şi dacoromânii spre nord. Aceştia din urmă, mai numeroşi, s-au deplasat concomitent, în două valuri: unul a trecut Dunărea pe la apus, prin actuala Serbie, Banat şi vestul Olteniei, răspândindu-se treptat în spațiul banato-transcarpatin, adică în Transilvania, Bucovina şi Moldova veche; altul, mai pe la răsărit, stabilindu-se în estul Olteniei, Muntenia, Țara Oaşului, Țara Bârsei şi sud-estul Ardealului. Ultima migrație a durat până prin secolul al XIII-lea: „Până în a doua jumătate a secolului [al] VI [-lea] p.Chr. poporul român a trăit în Peninsula Balcanică [...]. În a doua jumătate a secolului [al] VI [-lea] s-au despărțit însă, dacoromânii împreună cu istroromânii de o parte, de macedoromâni de altă parte, iar grupul format de dacoromâni împreună cu istroromânii, macar că rămas în mai strânsă legătură față de macedoromâni, a căpătat el însuş, tot în a doua jumătate a secolului [al] VI [-lea], ori căpătase poate chiar mai dinainte, sciziuni. Tulpina românească a început să se desfacă în ramuri. Iar sciziunile au fost foarte probabil însoțite de deplasări, masa românească a început de pe atunci, cel mai târziu din a doua jumătate a secolului [al] VI [-lea], să se reverse în valuri" (Philippide 1927: 404)[16]. Astfel concepând

[16] G. Ivănescu propune ca dată a separării dialectelor româneşti secolele al XII-lea, al XIII-lea, al XIV-lea şi chiar al XV-lea.

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

lucrurile, faptul constituie un contraargument adus teoriei lui Roesler: „Începutul secolului [al] XIII [-lea] nu însemnează începutul migrației dacoromânilor, cum credea Roesler, ci sfârşitul ei: la începutul secolului [al] XIII [-lea] tot teritoriul ocupat actualmente de români era împlut de dânşii" (Philippide 1927: 407).

Apelul la limba albaneză, vorbită de urmaşii ilirilor, populație despre care se afirma că ar fi înrudită îndeaproape cu strămoşii românilor, l-a condus pe Philippide la concluzii interesante. Explicației asemănărilor dintre română şi albaneză printr-un substrat etnic comun al celor două popoare, curentă în epocă, lingvistul ieşean îi opune o alta, anume vecinătatea geografică a teritoriilor locuite de cele două popoare, în trecutul îndepărtat (Iordan 1969: 96, 105–107). Şi Philippide plasează patria primitivă a albanezilor mai la nord față de teritoriul actual al Albaniei, în sudul celor două Panonii, în regiunea centrală a fostei Iugoslavii şi în Munții Dinarici[17]. În ultimul capitol al volumului al II-lea, el se pronunță şi în legătură cu controversata problemă a originii albanezilor; în consens cu concluziile anterioare, Philippide îi socoteşte descendenți ai panonilor, populație înrudită cu ilirii, denumiți de aceea şi iliropanoni, situați în antichitatea târzie şi în evul mediu timpuriu în aşa-numita *lacună de romanizare* (vezi Philippide 1923: 509 *sqq*.). Pentru Philippide, asemănările dintre română şi albaneză constituiau un argument în plus pentru admiterea originii sud-dunărene a românilor. Şi în acest caz, Ivănescu aduce corecturile cuvenite demersului magistrului său, considerând că asemănările de evoluție şi de structură fonetică, morfologică, sintactică şi lexicală dintre cele două limbi ar fi trebuit să-l conducă pe Philippide „la cu totul alte concluzii" (Ivănescu *ms*.: 173[*]), anume la extinderea teritoriului locuit de români „nu numai în preajma albanezilor, dar şi pe un teritoriu îndepărtat de cel locuit de albanezi, deci la nordul Dunării" (Ivănescu *ms*.: 173[*]). Dar acest fapt ar fi fost posibil numai dacă Philippide ar fi admis originea traco-dacică sau mezo-dacică drept substrat al românei, cum consideră Ivănescu, şi nu ar fi limitat originea acestora la un substrat tracic.

Sub influența lui Philippide, Ivănescu a continuat studiul istoric al românei, adoptând critic multe din punctele de vedere ale magistrului său, dar şi respingând categoric unele explicații şi rezultate ale cercetării acestuia, care anulează, în fond, concluziile din *Originea românilor*. Obiecțiile lui Ivănescu sunt, de regulă, la fel de tranşant formulate ca şi cele ale înaintaşului său: Philippide „se înşela complet – precizează Ivănescu – presupunând, în *Originea românilor*, I, p. 857–858, că teritoriile româneşti de azi din stânga Dunării au fost golite de populație la migrarea slavilor în Peninsula Balcanică şi prin atacul mongolilor (tătarilor) şi că migrația spre nord a fost cauzată de năvălirea slavă în Peninsula Balcanică, apoi favorizată de faptul că primul Imperiu bulgar se întindea şi la nordul Dunării şi că în timpul celui de al doilea Imperiu bulgar, dinastia românească din fruntea acestui stat încheiase o alianță cu cumanii, care stăpâneau la nord de Dunăre" (Ivănescu *ms*.: 168). Eronată i se pare şi datarea, în a doua jumătate a secolului al VI-lea şi la începutul secolului al VII-lea, a migrării macedoromânilor şi istroromânilor, motivată prin aceeaşi migrare slavă în Peninsula Balcanică (Ivănescu *ms*.: 168).

[17] G. Ivănescu (1980: 55–59) extinde teritoriul primitiv albanez şi mai la nordul actualei Albanii.

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

De altfel, Ivănescu este singurul[18] care, în special în *Istoria limbii române*, în monografia *Viaţa şi opera lui Alexandru Philippide*, dar şi în câteva lucrări mai vechi (*Originea românilor*, curs universitar), a discutat amănunţit argumentele tezei lui Philippide privind geneza poporului român şi a limbii române. Concluziile acestuia iau în discuţie, unul câte unul, enunţurile formulate de autorul *Originii românilor*: „După părerea noastră, argumentarea sa lingvistică nu rezistă criticii. Să luăm argumentele sale pe rând. Precum am arătat, după alţii, în *Istoria limbii române*, p. 97–103, 115–116 şi 118–127, latina populară n-a durat până în secolul al VI-lea; fenomenele pe care, după H. Schuchardt, *Vokalismus des Vulgärlateins*, passim, Philippide le situa în secolele al V-lea – al VI-lea [...] au avut loc târziu, dar nu se datoresc unei limbi comune care s-ar fi răspândit în tot Imperiul până în secolul al VI-lea, ci se explică prin tendinţele fonetice locale ale diverselor populaţii din Imperiu [...]. După noi, fenomenele latineşti populare mai generale au fost aduse din Italia şi nu s-au dezvoltat în secolele I e.n. şi următoarele. Deci viaţa latinei populare ca o limbă comună în Imperiu este o iluzie” (Ivănescu *ms*.: 171). Ivănescu respinge, la fel de categoric, şi argumentul extras de Philippide din statistica fenomenelor comune dialectelor şi a celor specifice lor: „Philippide a făcut greşeala de a nu ne arăta cronologic situaţia fenomenelor comune şi a celor specifice. Este drept că dânsul a distins o epocă a latinei populare şi o epocă a românei primitive, anterioară influenţei slave, şi că a făcut statistici şi pentru aceste epoci. Dar, până la urmă, el a luat în consideraţie, la statisticile sale, întreaga dezvoltare a limbii române, ceea ce l-a împiedicat de a vedea un fapt esenţial: dezvoltarea fonetică a românei a fost unitară numai până la un moment dat” (Ivănescu *ms*.: 171; vezi şi Ivănescu 1980: 9). Şi Ivănescu conchide: „Premisa de la care a plecat Philippide nu corespunde realităţii, nici concluzia trasă de dânsul (a unei mari unităţi antropologice a poporului român şi a unui amestec redus al acestui popor cu alte popoare) nu e veridică. Aplicând înseşi principiile şi metodele sale acestei dezvoltări fonetice, vom conclude, dimpotrivă, că poporul român, rămânând în parte acelaşi, s-a amestecat de la un timp cu bulgarii, cu sârbii, cu ungurii şi probabil şi cu ucrainienii şi alte popoare din stepă, cum au admis alţi învăţaţi români şi străini. Cercetarea antropologică amănunţită a teritoriului românesc de astăzi confirmă această deducţie. Marea unitate antropologică a poporului român a fost, desigur, o realitate în cele dintâi timpuri ale lui, adică în epoca obştilor săteşti de până în secolul al X-lea. Dar diferenţierea dialectală fonetică a românei din acel timp, ne arată – dacă aplicăm aceleaşi principii ale lui Philippide – că poporul român nu era nici atunci perfect unitar din punct de vedere antropologic şi că deci nu suntem obligaţi să admitem un teritoriu de formare restrâns, cum ar fi cerut acea mare unitate antropologică admisă de învăţatul ieşean. Spaţiul pe care s-a format poporul român a fost [precum arată S. Puşcariu] mai întins decât a crezut Philippide: el cuprindea nu numai teritoriul din sudul Dunării, indicat de acest învăţat, dar şi cea mai mare parte din teritoriul locuit actualmente de români, la nordul Dunării. Şi, într-adevăr, cercetările arheologice de după 1950 arată că acest teritoriu cuprindea, la nord de Dunăre, Banatul, Oltenia, Muntenia,

[18] În epocă, Ov. Densusianu (1929–1932: 396–404) a recenzat critic (din perspectiva propriei sale concepţii) lucrarea lui Philippide, insistând în special asupra concluziilor autorului. Al. Rosetti, elevul acestuia, a preluat însă, în lucrările sale, şi numeroase elemente din *Originea românilor* (vezi Ivănescu 1947: 126–132).

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

Dobrogea, Crişana, Ardealul şi Moldova. Numai Maramureşul nu făcea parte din acest teritoriu. Aşadar, Philippide a fost prizonierul unor raţionamente ale sale, care erau coerente, dar nu erau corecte, pentru că premisa de la care pleca era falsă" (Ivănescu *ms*.: 172; vezi şi Ivănescu 1980: 64–70; Arvinte 1966: 13–30; Arvinte 2006: 9–26).

Între erorile lui Philippide, generatoare de concluzii false, Ivănescu (1980: 285 *sqq*., cf. şi 467–468) înscrie şi momentul despărţirii dialectelor româneşti, plasat de Philippide în secolele al VI-lea – al VII-lea, iar de Ivănescu, după Densusianu, Puşcariu şi alţii, mult mai târziu, prin secolele al XIII-lea – al XIV-lea Ivănescu (1980: 321). Greşeala ar deriva din faptul că Philippide „n-a ştiut să explice, de altfel chiar în conformitate cu teoria sa despre schimbările fonetice, diferenţierea dialectală a limbilor, şi a crezut că orice diferenţiere dialectală înseamnă o sciziune, cum spunea el, deci o ruptură, în masa etnică a unui popor" (Ivănescu *ms*.: 176[*]). În aceeaşi serie se include şi cronologizarea unor fenomene fonetice, precum palatalizarea labialelor, velarizarea prin labiale şi muierea şuierătoarelor, tratamentul grupurilor latineşti *ce*, *ci* şi *ge*, *gi* în dialectele româneşti, originea conjuncţiei *ca* (urmată de conjunctiv) < lat. *quia*, sensul pasivului în română, etimologia unor cuvinte etc. În cele mai multe cazuri însă, G. Ivănescu acceptă şi dezvoltă ideile şi soluţiile lingvistice ale profesorului său, învăţate mai întâi din prelegerile, apoi din lucrările tipărite ale acestuia, creând, la rândul lui, o nouă *Istorie a limbii române*.

Bibliografie

***Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, ediţie îngrijită, prefaţă, traduceri, note şi indice de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Minerva, 1986.

Arvinte 1966: V. Arvinte, *Originea limbii şi poporului român în lumina cercetărilor recente*, in „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XVII, 1966, p. 13–30.

Arvinte 2006: V. Arvinte, *Studii de istorie a limbii române*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Densusianu 1929–1932: Ov. Densusianu, *Al. Philippide, **Originea românilor**, I, II*, în „Grai şi suflet", IV, p. 396–404.

Iordan 1962: Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Iordan 1969: Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Iordan 1977: Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. I, Bucureşti, Editura Eminescu.

Ivănescu 1947: G. Ivănescu, *Originea românilor*, Iaşi, Litografia Politehnicii „Gh. Asachi".

Ivănescu 1948: G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, in „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", Iaşi.

Ivănescu 1980: G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.

Ivănescu 1984: G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, in Alexandru Philippide, *Opere alese*. *Teoria limbii* [ediţie îngrijită de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil], Bucureşti, Editura Academiei Române.

Ivănescu *ms*.: G. Ivănescu, *Viaţa şi opera lui Alexandru Philippide*, *ms*. aflat la Biblioteca Filialei Iaşi a Academiei Române; fond G. Ivănescu.

Macrea 1978: D. Macrea, *Alexandru Philippide*, in *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Mihăescu 1960: H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)

Mihăescu 1966: H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Mihăescu 1978: H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti şi Paris, Editura Academiei Române.
Philippide 1894: Alexandru Philippide, *Istoria limbii române. Volumul întâi. Principii de istoria limbii*, Iaşi, Tipografia Națională.
Philippide 1923, 1927: Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. I–II, Iaşi Tipografia „Viața Românească".
Philippide 2008: Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, ediție îngrijită de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil, Luminița Botoşineanu, Iaşi Editura Polirom (sub tipar).
Puşcariu 1924–1926: Sextil Puşcariu, *Pe marginea cărților*, in „Dacoromania", IV.
Saramandu 2001: Nicolae Saramandu, *Torna, torna, fratre şi romanitatea răsăriteană în secolul al VI-lea*, in *Conferințele Academiei Române*.

Istoria limbii române par A. Philippide

Parmi les œuvres de Alexandru Philippide ne figure pas encore un livre intitulé *Istoria limbii române* [*Histoire de la langue roumaine*], même si le linguiste a élaboré cet ouvrage, promis en 1894 (*Primul volum. Principii de istoria limbii* [*Premier volume. Principes d'histoire de la langue*]). Il s'agit du cycle de conférences réunies sous le titre *Histoire de la langue roumaine*, soutenu en 1894–1933 à l'Université de Jassy et édité dans le volume au même titre (plus de 600 pages) par G. Ivănescu, le plus fidèle disciple de A. Philippide, ainsi que Carmen-Gabriela Pamfil et, dernièrement, Luminița Botoşineanu (le volume se trouve à présent dans l'étape de préparation pour l'impression, chez Polirom).

Le cycle de conférences comprend quatre cours universitaires: *Originile poporului şi ale limbii române* [*Les origines du peuple roumain et de la langue roumaine*], *Latina populară* [*Le latin populaire*], *Istoria sunetelor româneşti* [*L'histoire des sons roumains*] et *Istoria formelor româneşti* [*L'histoire des formes roumaines*]. Leur matière a constitué, au cours du temps, les deux volumes de *Originea românilor* [*L'origine des roumains*]. Cependant, *Istoria limbii române* est un ouvrage ayant une identité propre. A cause de nécessités didactiques, le matériel linguistique y est présenté plus synthétiquement que dans *Originea românilor*, les explications et les commentaires sont réduites au minimum, le style est fluent, enthousiaste, attrayant. C'est pourquoi nous considérons que le livre *Istoria limbii române* réalisé par A. Philippide – la plus complète grammaire historique du roumain, actualisée, en notes, par G. Ivănescu, l'auteur de la plus récente et complète *Istoria limbii române* – sera d'une grande utilité aux spécialistes intéressés du domaine.

Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi
România

BDD-A853 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:26 UTC)